

FRANKFURT OKULU'NUN SAVUNULMASIⁱ IN DEFENSE OF THE FRANKFURT SCHOOL

Mike WATSON, Celil Emre BOSTAN (Çevirmen)¹

Özet

Bu makale Frankfurt Okulu Eleştirel Teorisi'nin ilk nesil temsilcilerine yöneltilen elitizm ve obskürantizm gibi çeşitli yerleşik eleştirileri değerlendirip bunlara karşı çeşitli yanıtlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Frankfurt Okulu, Eleştirel Teori, Adorno, Marcuse, elitizm, obskürantizm.

Gönderim Tarihi/Submitted	:	18.10.2024
Kabul Tarihi/Accepted	:	24.11.2024
Sorumlu Yazar/Corresponding Author	:	Celil Emre BOSTAN
E-posta / E-mail	:	celilemrebostan@gmail.com
Doi	:	10.47124/viraverita.1569984
Atıf / To Cite:	:	Watson, M. (2024). Frankfurt Okulu'nun Savunulması (C.E. Bostan, Çev.). <i>ViraVerita E-Dergi</i> , sayı: 20, 178-185. Doi: 10.47124/viraverita.1569984.

¹ Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Felsefe Programı, Ankara/TÜRKİYE (ORCID: 0000-0002-9168-2523).

Abstract

This article evaluates and offers several responses to some of the longstanding criticisms of the first generation of the Frankfurt School Critical Theory such as elitism and obscurantism.

Keywords: Frankfurt School, Critical Theory, Adorno, Marcuse, elitism, obscurantism.

Frankfurt Okulu'nun Savunulması

Avrupa'daki devrimci solun yenilgisiyle boğuşan bir grup teorisyenin oluşturduğu Frankfurt Okulu, sıklıkla yanlış anlaşılmıştır. Bu kişiler, kendilerini eleştirenlerce obskürantizmle ve elitist olmakla itham edilmişlerdir. Fakat onlar, bu eleştirilerin aksine, gerçekliği perdeleyen şeyin kapitalizm olduğunu savunmuşlardır.ⁱⁱ

Frankfurt Okuluⁱⁱⁱ adıyla bilinen, bir grup antropolog, ekonomist, tarihçi, sosyolog ve filozof kadar sürekli yanlış anlaşılan çok az düşünür olmuştur. Bu grup, 1920'lerin Almanya'sındaki akademik muhafazakârlığa karşı kurulmuş özel bir akademi olan Sosyal Araştırmalar Enstitüsü ile ilişkili araştırmacıların ilk jenerasyonuna işaret eder.

Enstitü, Karl Marx'ın öngördüğü devrimin neden gerçekleşmediğini sorgulamış ve hem "yüksek" hem de "düşük" kültürün araştırmaya değer olduğu yolundaki tutumuyla kendilerini kapitalist toplumun diğer akademik analizlerinden ayırmıştır. Araştırmalarının ekonomik bir analizin alternatifinden ziyade tamamlayıcısı olduğunu savunmuşlardır. Kapitalist sömürü ve ırksal tahakküm arasındaki ilişkilere getirdikleri materyalist açıklama, 1930'ların Nazi Almanya'sından sürülen Alman Yahudileri olarak faşizmle kurdukları doğrudan deneyimle beslenmiştir.

Elitist Bir Eleştiri Mi?

Öte yandan, Frankfurt Okulu düşünürlerinin çağımızdan ve genel olarak popüler kültürden aşikâr uzaklıklarının üstesinden gelmek zordur. Ayrıcalıklı bir sanayi burjuvazisi geçmişine sahip, Theodor Adorno (1903-1969), Walter Benjamin^{iv} (1892-1940), Erich Fromm^v (1900-1980), Max Horkheimer (1895-1973) ve Herbert Marcuse'yi (1898-1979) içeren ilk jenerasyon, dolambaçlarıyla meşhur, anlaşılması güç akademik denemeler kaleme almıştır. Eleştirmenler, anlaşılır biçimde, bu isimleri obskürantizmle^{vi}, kültürel elitizmle, liberalizmle, aktivizm karşıtlığıyla ve hatta derin devlet işbirlikçiliğiyle itham etmiştir.

Bunların arasında en makul olmayan işbirlikçilik ithamı, en ısrarlı biçimde dile getirilen eleştiri olmuştur. Marcuse, iki dünya savaşı arasında ve savaş yıllarında, CIA'in selefi olan Amerika Stratejik Hizmetler Ofisi'nin bir çalışanıydı. Marcuse 1960'larda Jürgen Habermas'a, eleştirmenlerin "savaşın faşizme karşı bir savaş olduğunu unutmuş gibi göründüklerini" yazmıştı. Dolayısıyla, ona göre, Birleşik Devletler'e yardım etmek suç değildi ve bundan "utanması için en ufak bir sebebi yoktu."

Benzer şekilde Adorno, savaş sonrası dönemde Alman *Der Monat*, İngiliz *Encounter* ve İtalyan *Tempo Presente* gibi CIA'in örtük şekilde fonladığı dergilerde yazdı, ancak bunların hiçbiri Adorno'nun kamusal pozisyonlarıyla çelişmediği gibi temel amaçları da totaliter akımlara karşı koymaktı.

CIA işbirlikçiliği suçlaması bu şekilde kolaylıkla göz ardı edilebilirken, obskürantizme, elitizme, kripto-liberalizme ve anti-aktivizme karşı çıkmak daha zordur. Bu karalamalar, genelde, akranları arasında en çok atıfta bulunulan Adorno'ya yönelmiştir. Benim de bir Adorno araştırmacısı olarak onu savunmakta zorlandığım zamanlar oldu. Ne de olsa Adorno, elit sanat formlarını burjuva kültürünün üzerinde tutmuş, cazdan nefret etmiş, teoriye politik praksis karşısında öncelik vermiş ve bir keresinde kendi öğrencileri için fakültesini işgal ettikleri sebebiyle polis çağırmıştır.

Kapitalist Soyutlamalar

Marcuse, 1997'de filozof Bryan Magee ile yaptığı bir televizyon röportajında, Adorno'yu, bütünüyle 'basıma hazır' cümlelerle konuşan bir dahi olarak nitelendirmiş; ancak aynı röportajın devamında Adorno'nun metinlerini kendisinin de her zaman tam olarak anlamadığını ifade etmiştir. Bu tarz çelişkiler, eleştirel teorisyenlerin akademik muğlaklığın gizemini metinsel açıklığa karşı tercih ettiklerine yönelik hem sağ popülist hem de sol aktivist çevrelerdeki yaygın şüpheyi güçlendirmiştir. Fakat kendi yazılarının fragmanlı doğasını geç kapitalist toplumdaki fragmanlaşmaya cevap olarak gören Adorno için bu açıklık meselesi biraz daha karmaşıktı.

Kapitalizm, kültürel formları homojenleştirme eğilimindeyken, çalışma yaşamını, sosyal yaşamı ve ev yaşamını fragmanlara ayırır. Tamamen kısa ve aforizma metinlerden oluşan, "Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar" alt başlığını taşıyan kitabı *Minima Moralia*'nın girişinde, Adorno, toplumsal koşulları doğru bir şekilde ifade edebilmek için biçimsel tutarlılığın reddedilmesi gerektiğini belirtir. Adorno'nun umudu, her ne kadar kulağa çok iddialı gelse de metnin fragmanlara ayrılmasının tüketim toplumunun sahte uyumunu açığa çıkarabileceği yönündeydi.

Adorno'nun fragmanlaştırmaya yönelik eğilimi hem solun hem de sağın yönelttiği kültürel elitizm suçlamalarının daimî hedefindeki soyut sanat tercihinde de görülebilir. Stalinizm, Rus avangardına karşı takındığı oldukça düşmanca tavrı korurken, bunun yerine

toplumsal gerçekçiliği tercih etmişti. Bittabi Naziler de “dejenere sanat” sergileri açmıştı.^{vii} Hitler, ekspresyonist ve soyut resim hakkında, “Anlaşılamayan (...), ancak varlığını meşrulaştırmak için gösterişli bir kullanım kılavuzuna ihtiyaç duyan şey, bir daha asla Alman halkına ulaşmayacaktır.” demişti.

Soyut sanatın gerçeklikten uzak olduğu algısı, reaksiyoner toplumsal düzen fikrini tehdit ediyordu. Oysa Adorno, doğanın yabancılaşmasına neden olanın ve bunu hızlandıranın kapitalizm olduğunu ve bu fenomenin köklerinin, insanlığın özdeşlik düşüncesine yönelik eğiliminde, yani doğayı kategorize ederek ve tanımlayarak kontrol etme ihtiyacında bulunduğunu savunuyordu. Bu yabancılaşmayı teorik meselelerindeki ana unsur olarak gören Frankfurt Okulu’nun ilk jenerasyonu, modernitenin ütöpik ve distöpik yönlerini gözler önüne seren trajedileri doğrudan deneyimlemişlerdi; keza yirminci yüzyılın ilk yarısı, hem var olan en gelişmiş toplumlara hem de dünya savaşlarına, kitlesel yerinden etmelere, soykırımı ve nükleer çağın şafağına tanıklık etti.

Frankfurt Okulu’nun bu yaşananlara verdiği karşılık, liberal toplum tarafından kutlanan ilerleme fikrinin görüldüğü kadar kusursuz olmadığıydı. Hayvansal içgüdü’nün ve biyolojinin alanı olan birinci doğadan, dilin ve kültürün alanı olan ikinci doğaya geçiş tamamlanmış olmaktan çok uzaktı. Aydınlanma düşüncesinin ve erken dönem biliminin rasyonel sorgulama yoluyla insanlık ile doğa arasında dolayım sağlama yönündeki tüm iyi niyetlerine rağmen, sanayi kapitalizminin vahşeti doğanınkinden çok daha kanlıydı. Adorno, Aydınlanma’nın vaatlerine karşı makul bir şüphecilik geliştirmenin akıllıca olduğunu ileri sürmüştü; çünkü “vahşetten insancılığa götüren bir evrensel tarih yoktur, ama sapandan atom bombasına götüren bir evrensel tarih vardır.”

Modernitenin acımasız ironisi, sanayi toplumunun insan yaşamının ölüme doğru kaçınılmaz sürüklenişine direnmek için ortaya çıkmasına rağmen, yeni ölümcül tehditler yaratmasıdır. Bu yalnızca hastalık ve yoksulluk değil, aynı zamanda insanların kendilerine ve başkalarına uygulayabildikleri yıkıcı şiddet eğilimleri de anlamına geliyordu; Frankfurt Okulu’nun Marx’tan sonra en çok etkileyen kişi olan Sigmund Freud buna “ölüm dürtüsü”^{viii} adını verdi. Fakat modernite, yıkıcılığımızdan kaçmak yerine, insanları, kendilerine ve başkalarına zarar verebileceği daha ölümcül kapasitelerle donattı. Nitekim, insanlık bu ölüm dağıtma yeteneğine

eşi benzeri görülmemiş bir ölçekte sahip olduğunu Birinci Dünya Savaşı'nın siperlerinden Hiroşima ve Nagazaki'ye kadar kanıtladı.

Aydınlanma'nın Diyalektiği

Aydınlanma'nın bu diyalektiği, Frankfurt Okulu'nun önde gelen isimleri tarafından "uygarlığın huzursuzluğu"nun^{ix} giderek artan algısı ile ilişkilendirilerek incelenmiştir. Sanayi toplumu, yalnızca insan acısının yeni biçimlerini üretmekle kalmamış, aynı zamanda sanatın endüstriyel yeniden üretimi, onu yarı-tinsel (*quasi-spiritual*) çağrısından da yoksun bırakmıştı. İnsan öznelliğinin dönüşümünü analiz eden Marcuse, savaş sonrası dönemdeki yaşamın "tek boyutluluğuna" işaret ederek, - aşkın anlam biçimlerinden feragat edilmesi bağlamında - tüketicilerin, gerçek arzularının zayıf tatminlerini kabul etmeye razı olduklarını ileri sürmüştür.

Marcuse de Adorno gibi, ileri sanayi toplumunun en büyük hilelerinden birinin, yurttaşlara ve tüketicilere, boyun eğmeyi (ve arzularının daha aşağı seviyelerde tatmin edilmesini) memnuniyetle seçtiklerini hissettirmek olduğunu düşünüyordu. Bugün bu eğilimi, gerçek hayattaki arkadaşlık yerine takipçilerinin hayranlığını arayan, tanınırlık kazanmak için kendilerini sosyal medya aracılığıyla aktarılan stereotiplere tabi kılan internet kullanıcılarında gözlemleyebiliriz.

Adorno'nun bir obskürantist ya da soyutlamayı yeğ tutan bir düşünür olması, bu bağlamda, kültürün sanayi kapitalizmi tarafından ele geçirilmesine (*co-optation*) karşı bir tepkiydi. Charles Baudelaire, Samuel Beckett, Franz Kafka, Gustav Mahler, Edgar Allan Poe, Arnold Schoenberg gibi Adorno tarafından övülen kültürel figürlerin hepsi, eserlerine estetik bir uyumsuzluk unsurunu dâhil etmiştir.

Adorno'ya göre bu şok unsuru,^x bireyleri, sanat eserleri onların emeğinin ürünü olduğu gerçeğiyle, kendisinin sanat eserinin 'hakikat içeriği' dediği bir ifşayla yüzleştirme kapasitesine sahipti. Elitist ve obskürantist olmaktan çok uzakta olan Adorno, parlak ambalajların ve gösterişli imgelerin ardındaki insan emeğini gizleyen kültür endüstrisinin sahte büyüsünü bozma niyetindeydi. Nihayetinde yüksek sanatı tercih etmesinin nedeni, bu sanat türünün üretildiği koşullar hususunda popüler kültüre kıyasla çok daha dürüst hareket etmesiydi. Ancak Adorno'nun kendi dönemindeki kültüre yönelik muhalefeti, aynı zamanda döneminin politikalarına karşı derin bir kuşku olarak da kendisini gösteriyordu. Bu kuşku Adorno'nun 1969 yılında üniversitedeki eylemcilere karşı polisi çağırması ile doruğa çıktı.

Adorno, öğrenci hareketine dair çok daha iyimser bir görüşe sahip olan Marcuse ile yaptığı bir yazışmada, “öğrenci hareketinin erdemlerini hafife alacak son kişiyim; bu hareket, tamamen yönetilen bir dünyaya pürüzsüz bir geçişi kesintiye uğratmıştır. Ancak, geleceğin totalitarizminin örtük olarak bulunduğu bir miktar deliliği de içermektedir” diye yazmıştır. Bu mektuplaşmalar, iki düşünür arasındaki anlaşmazlıkların derinleştiğine işaret etmektedir. Adorno kendi öğrencilerinden korkarken, Marcuse, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki protestoların düzenli olarak katılımcısı ve konuşmacısı haline gelmiştir. Ancak barikatın her iki tarafında da ödenmesi gereken bedeller vardı. Marcuse’nin öğrenci hareketini benimsemesi, eleştirmenlerin onu iş yerindeki sınıf mücadelesinden ziyade ırk ve cinsellikle ilgilenen Yeni Sol’un kurulmasına yardımcı olmakla suçlamasına yol açmıştı.

Gerçekten de Marcuse, tüketimci ve emperyalist değerlere karşı, yeni bir dünyanın işaretçisi olabilecek bir başkaldırı olan “Büyük Ret”in bir parçası olarak göçmenler, öğrenciler ve işçilerden oluşan bir ittifakın oluşturulmasının gerekliliğini vurgulamıştı. Ancak, düşünürün işçi olmayanlara yaptığı vurgu, sendikacılığı tamamen ortadan kaldırmaktan ziyade, tek boyutluluğun aldatıcı etkilerine karşı durabilecek bir bakış açısı bulma girişimiydi.

Marcuse, dönemindeki hippie ve öğrenci karşı-kültür hareketlerinde medyanın sersemletici etkilerine direnmenin kaynağını görmüştür. Yine de, *Özgürlük Üzerine Bir Deneme* (1969) adlı eserinde, 1960’ların karşı-kültürünün estetik ve hedonist hareketlerinin, kendilerinin ele geçirilmeleri ve bir medya gösterisi ve tüketim çılgınlığı haline dönüşmelerine imkan tanıdıkları konusunda uyarıda bulunmuştur. İdealist hedonist, kapitalist topluma yüz çevirmeye çalışırken, toplumu daha iyiye doğru değiştirmek için gerekli disiplini reddetme riskiyle karşı karşıyaydı. Çok geçmeden Marcuse’nin korkuları gerçek oldu ve hippie kültürü, kültür endüstrisine ele geçirilmiş, reklam panolarında Coca-Cola reklamlarını süsleyen bir moda haline gelmiştir. Ancak Frankfurt Okulu’nun kapitalizmin kültür üzerindeki düzleyici etkilerine yönelik ilgisi, bugün de önemini korumaktadır. Dünyanın her yanındaki hükümetler, protesto hakkını kısıtlamaya çalıştıkça, siyasi direniş, büyük ölçüde çevrimiçi ortama taşındı ve sıklıkla videoların ve ‘meme’lerin internet diliyle dolayımlanan, maksimalist sloganlar ve radikal siyasi simgelerin benimsenmesi biçimine büründü. Bu fikirler ana akıma sızdığında, marjinal siyasal söyleme göre şekillenen ya da ona karşı bir tepki halini alan yabancı düşmanlığı ve bağnazlık biçimini almaktadır.

“Kültür savaşları” olarak adlandırılan şey, ana akım siyasal tartışmaların bir parçası haline gelmeden önce sosyal medyada gelişmiştir. Azınlıklara yönelik baskıya ilişkin kaygıların ifade bulduğu dil, genellikle bunların altında yatan maddi gerçekliği göz ardı etmektedir. Bu da tek-boyutluluğun bir işareti olarak görülebilir. Politik olanakların yokluğunda, insanlar, bu zorlukla mücadele etmek yerine, eylemin yalnızca teorik titizlik pahasına mümkün olarak görüldüğü bir alana çekilmeyi tercih ettiler. Politik olarak angaje olmaya yönelik ihtiyaçları, diğer bahtsız çevrimiçi öznelerle saldırarak sahte biçimde tatmin ediliyor.

Tüm bunlar bizi, Adorno'nun insan düşüncesi ve eyleminin merkezindeki çözümsüz bir problem olarak gördüğü kimlik düşüncesine geri götürür. Teknoloji bizlere hiç olmadığı kadar politik ifade olanağı sağlarken, hesap sorma ve iptal kültürü vs. gibi kimlik belirleme pratiklerini kontrol etmeye indirgenmekteyiz. Adorno ve Marcuse, modernitenin zorluklarına yönelik farklı çözümler sunmuş olabilir, fakat her ikisi de günümüz dijital çağının huzursuzluğuna önceden işaret etmiştir.

ⁱ Kaynak metin için bkz. <https://jacobin.com/2024/06/frankfurt-school-marcuse-adorno-theory> (Erişim Tarihi: 29.11.2024). Çevirmen yazardan çeviri için gerekli izinleri almıştır.

ⁱⁱ Metnin bu kısmı makalenin özeti mahiyetindedir. Bu makaledeki tüm son notlar çevirene aittir.

ⁱⁱⁱ Frankfurt Okulu, “*Institut für Sozialforschung*” (Sosyal Araştırmalar Enstitüsü) adıyla Frankfurt Goethe Üniversitesi bünyesinde kurulmuştur. Resmi kuruluş tarihi 3 Şubat 1923'tür. Detaylı tarihi için bkz. Martin Jay, *Diyalektik İmgelem*.

^{iv} Walter Benjamin esasen hiçbir zaman Frankfurt Okulu'nun doğrudan bir üyesi olmamıştır.

^v Fromm, 1929 yılında Frankfurt Psikanaliz Enstitüsü'nün kurulmasında önemli rol oynamıştır. Frankfurt Okulu'nun psikanalizle yaklaşmasında da etkili olmuştur.

^{vi} Obskürantizm, metnin genel bağlamı içerisinde anlaşılması zor ve muğlak bir üsluba sahip olmak anlamında kullanılmaktadır.

^{vii} Dejenere Sanat Sergisi, 1937 yılında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin Münih'te organize ettiği bir sergidir.

^{viii} Freud, *Haz İlkesinin Ötesinde* kitabında bu dürtüyü “*thanatos*” olarak adlandırır.

^{ix} Burada Frankfurt Okulu'nun geç dönemlerindeki araştırmalarında Freud'a yönelmeleriyle bir ilişki söz konusudur; bu yüzden orijinal metinde geçen “*cultural malaise*” ifadesi “uygarlığın huzursuzluğu” olarak çevrilmiştir.

^x Şok etkisi, Walter Benjamin'in de çalışmalarında sıklıkla ele aldığı bir olgudur.